

KULTURA
ARTEA
ZIENTZIA
EKONOMIA
IKUSKIZUNAK

KULTURA

ANDONI EGAÑA

BERTSOLARI-TXAPELKETA

Udazkenean da hastekoa Euskal Herriko Bertsolari Txapelketa Nagusia 1993. Zenbait iristeko amorratzen egongo da. Bagara etor dadin hainbesteko gogorik ez daukagunak ere!

Kontua da, prestakuntzatan hasia dagoela Bertsolari Elkarteak. Eta prestakuntza-sasoi horretan bateko eta besteko proposamenak jaso ditu Txapelketa hobetu nahian. Nafarroatik etorri denak eman dit neri zer pentsaturik.

Nafarren proposamena da, Nafarroako Txapelduna Euskal Herriko finalean zuzenean sartzea. Baina hain xume esanda, ideia funtzional soil dirudien honen atzetik eman duten arrazoipideak jarri du nire burua martxan, kezkatuta. Garai bateko Txapelketetan halaxe egiten zela gogorarazi digute nafarrek. Honek bost axola dit. Etxeak ere, lehen, lastoz eta adreiluz

egiten ziren eta honek ez du esan nahi oraingo eskas hauek baino hobeak zirenik.

Baina erabiltzen dute beste irizpide trinkoagorik ere. Azken boladan, Txapelketan aintzakotzat hartu den neurri bakarra kalitatearena omen da, lurraldetasunarena, Euskal Herria bere osotasunean indartzea, eta honelakoan kaltetan.

Ez dakit arrazoirik duten ala ez. Baina gutxienera, zer pentsatua eman dit. Niri burutik pasa ere ez zitzaidan egin kalitateaz at, irizpiderik kontuan har zitekeenik ere. Hitz emanten dut buelta batzuk emango dizkiodala lepo-gaineko horri.

Nik neuk, Txapelketa arratsalde eta gauez jokatu nahi nuke. Erabat zaharkitua eta arrazoirik gabea iruditzen zait goizeko hamaiketan lanari ekin beharra. Pilota finalean «Angelus»a esatea bezalaxe. Egun, gauez jarduten dugu gehienbat, gauean irteten gara kalera, gauez egiten parranda, entzuten musika-saioak eta botatzen bertsoak gehien.

Garai batean iluntze alderako bukatu beharrak bazukeen arrazoirien bat: entzule gehienak baserritarrak izaki, gaudu-lanak eta, egitera itzuli behar izaten zuten. Gaur egunean, lehengo ohiturari jarraitzeagatik bakarrik bertsolariak tratatu horretara behartzeak (tortura baita hamaiketarako Donostiara joan beharra eta hizketarako ere gogorik ez dugun orduan kantuan hastea) ez du, ez hanka, ez buru.□

FRIBOLITATEAREN INGURUAN

Ezkerrik eta eskuinik zen garaian, edo hobeki esanda, bakoitza ~~zen~~ bizimoduaren artizar nagusi eta ia bakar ezker, eskuin edo zena zelakoa izatea zen garai haietan ez zen honelako arazorik.

Idazten ari eta zahar-traza hartu diot nire buruari. Galduta nago. Igual galdua ere bai.

Pertsonaia publikoak garenok, ez pertsonaia eta ez publiko sentitu arren, gainerakoek halatsu ikusten gaituztenok, beti dugu gauzak egin ala ez, nola egin eta nola ez, zergatik egin eta zergatik ez zalantzatxoa. Lehen, nondik, nola eta zergatik jo, burmuineko argi gorri txiko batek agintzen zigun: batzuentzat argi gorriska hori Komite Zentrala izango zen, besteentzat Alderdia, beste batzuentzat... auskalo.

Gure ondorengo belaunaldiari nekez adieraziko diogu hori. Ez dute ezagutu. Ez dute ulertzen edozeinekin xinpatiko jokatu beharra, edozeini poz bat emateko argazkirako harekin jartzearen onura, autografo sinatzearen ezinbestea. Eta gainera friboloa iruditzen zaie! Ez motelak! Friboloa hain zuzen kontrakoa da. Friboloa dela eta argazkiren batzuei uko egitea, autografo bat ez sinatzea fribolokerien beldurrez... Hori norbere buruari garrantzi handitxoa ematea da, kapritxo azala. Ez Komite Zentralik, ez Alderdirik, ez ideologiarik den garai honetan, ulergarri gertatzen zait. □

KULTUR BALIABIDEAK

Egunotan ikusi ahal izan dugu egunkarietan, Lasarte-Oriako Udalak herriarentzat kultur ekipamendu tajuzkoak osatzeko egin duen ahaleginaren emaitza. Horko liburutegi dotore, hango dantza-gela, besteko biltzar-areto eta ikuskizun-antzoki...

Barkatuko didate, baina ni Vitoria-Gasteizko Udalean ari-tua naiz joan den zortzi urtean. Horrexegatik, inongo urreak ez nau aho-zabalik utziko. Ez nau harrituta lagako inongo kultur etxerén distirak. Inguruko onentsuenak ezagutzen ditut. Ongi ezagutzen. Barrutik.

Harritu nauen bakarra, garaiotan, premiak premia, hainbeste handiko lanetara jo izana izan da. Edertasun sortu berri honen itzalak ere ezagutzen baititut. Eta sinetsi ezazue erre hau herribildu egiten dela. Inor gutxik espero duen zokoetatik hasita gainera. Kultur toki izango dira ala gizarte-toki? Haurrek «okupatuko» dute ala edadetuek hartu? Marginal deitzen diegun horientzat izango da nagusiki, ala gainerakoentzat, «normal»entzat?

Martxan jarri eta denbora gutxian azaleratuko diren kontuak dira horiek. Baina bada besterik ere. Inbertsio potolo horren ondotik, gerta daitekeena da (lehen beste zenbait tokitan gertatu dela badakigulako) huskeria diruditenak herrenka hastea: liburutegirako liburuak erosteko dirurik ez. Fonotekarako atezaina jartzeko pertsonal-aurrekontuetan sosak faltatzea. Antzokiko fokoak erosteko txanponik topatu ezin...

Egiptoko piramideak datozkit gogora kultur ekipamendu ponposoegi hauen aurrean. Handiak, ederrak, txokanteak...

egitea agindu duen haren ohorerako. Ez bitez hori bakarrik izan. □

RAFAEL MENDIZABAL JAUNA

Alvaro Bermejok egin zion astelehen batez elkarrizketa. Izenburuan «Comediógrafo vasco» jartzen zuen, adjetibo eta guzti, beharrik ez denean ekiditen den adjetibo hori, kasu honetan premia-premiazkoa zatekeela pentsatuta. Gosaltzen ari nintzela irakurri nuen. Harriduraren harriduraz, gailetak ahoratu aurretik melaskatu eta katilura erortzen zitzaizkidan, jantzi berria nuen alkondara zipristinduz.

Kafesnea hartzeak letxe txarrean jarri ninduen goiz hartan. Idazle euskaldunoi denetik esatea onargarri iruditzen zait; zabarrak garela, alferrak, irudimen urrikoak, gazteak, zaharrak, kamutsak, txarrak... Den dena iruditzen zait onargarri. Onargarri ez dena da, norbere miserien eta ezinen errua besteren bizkar botatzea. Eta kasu honetan gainera, ahulenen sorbaldak zamutzen ditu errukirik gabe. Hika-mika azalekoetan sartzeak ez garamatza inora. Ez dut idatziko beraz, ilea urdindua delako bere burua idazletzat jotzeak zer handi-uste erakusten duen. Sakonagora jo nahi nuke.

Bekaizkeria ezkutaezinaren ondorioz euskal idazleoi leporatzen diguna Administrazioaren diru-laguntza oparoak arte-arrazoirik gabe eskuratzean datza, eta baita geure lanak idatziz nahiz oholtzara eramanez argitara emateko dugun erraztasuna. Daitekeena da bidearen laua aipatze horretan arrazoi-puntu bat izatea ere. Baina ez dezala pentsa edozer bota eta isilik geratuko garenik.

Alkate burusoil batek, zenbait komunikabidek eta norbere indarrak neurtzen ez jakiteak harrotu egin ditu, elkarrizketa-tua, elkarrizketatzailea eta inguruko zenbait satellite.

Euskaraz ari garenok txori-kakaren pare jartzeko hainbat ausardia izan dute. Itxurazko ezer egin ez eta oilar jartzen guk ere badakigu ordea. Tantaira igota egingo dut kukurruku. Sudurraren puntan jartzen zaigunean Alvaro Bermejok egin zuen alderrantizkoa egingo dugu. Alegia, ipuina euskaraz idatzi, erdarara itzularazi eta erdarazkoen sailean garaile geratu. Egun horretan zenbaitek negar egindu du. □

ARTEA

HASIER ETXEBERRIA

KRISTALIK GABEKO LEIHOA

• *Hasierak dakar bukaera*

Abendua da 1992an – Oteizari urrezko domina Nafarroan – Ibarrolak erakusketa antologikoa Gasteizen – Txillidak mendi bat hustu nahi du – Santos Iñurrieta rugbylari bihurtu da – Irudigileak, ikonoklastiatik edaten hasi dira

Erantzungailu automatikoak beldurtu egiten nau gauean etxerutzen naizenean. «Heriotzetik edan nahi dut», esaten du ahots zahar batek. «Bizitza honetan ez daukat ezer jada. Goizero kaleratzen naiz egunsentian eta milaka txorik egiten dit diosal txorrotxioka. Baina nik gorroto ditut txoriak, gorroto umeak, gorroto andereñoak. Hemen ez daukat ezer jada. Ez dago zer eginik, alferrik da. Heriotzaren gozotasunean kulunkatuko naiz aurki. Hurbilago ditut joandakoak hemen geratzen zarenak baino. Hortxe daude, beraien ondora noiz joango naizen zain. Egunero hitz egiten dut beraiekin. Preindoeuroparrari buruzko liburu bukagabe bat da bizirik irautearekin lotzen nauen gauza bakarra. Agur, ezin dut hizketan segi. Deituko dizut.»

Oteizaren kalanbrazo bat izan da. Afaritarako zopa-sobre bat husten dut ur irakinetan, pentsati. Telefonoaren tirrinak jotzen du nire gelan. Banoa.

«Arrate. Ar-ate. Ar ez da Harri. Larramendiri galdetzen diot eta ez dit erantzuten. Ez daki ezer. Azkueri galdetu eta hark ere erantzunik ez. Azkenez, Mitxelena kaskagorrari galdetzen diot, eta kale. Inor ez da konturatu Ar ez dela Harri. Ar, Huts da. Arrate ez da Harrizko Atea. Arrate Hutserako Atea da. Euskaldunen arima ez dator Har-etik. Huts-etik dator. Huts izpirituala, horixe dago gure preindoeuroparraren sorreran...»

Sukaldera itzultzen naiz ordu erdi telefonoan zintzilik egon eta gero. Kea dago atetik barrura. Zopa! Dena erre zait. Kira-

tsa eta kea. Kaka zaharra! Benetan Hutsik dagoena nire sabela da. Banoa ohera, bihar goizean goiz Gasteizen egon behar dut.

Liburu bat zabaltzen dut mantapean: *Chillida-Heidegger-Husserl. El concepto de espacio en la filosofía y la plástica del siglo XX.* (Kosme Maria de Barañano, EHU, 1992). Egileak bidaltzen didan eskaintzan zeharka esanda dator Reina Sofian berak edukitako portaerari buruz egin nion kritika ez zaiola batere gustatu. Agian minik ere hartuko zuen hitz haiek irakurritakoan. Ni baino dotoreagoa da bera: «Sabes que siempre he defendido la posición crítica, como algo necesario en este país nuestro tan ensimismado, cuando en otro tiempo fue siempre de navegantes, de espíritus abiertos...» esaten dit. Barañanok txapela buruan ikusten didala iruditzen zait. Gutun bat idazteko gogoia sartzen zait. Bertan, nire ama Lisboan jaiotako bai-larina bat dela esango diot eta nire aita Singapur-en hil zela bere ardurapean zegoen unti holandarra pirata dohakabe batzuen eskutan ez uztearren. Baina ez daukat gutunetarako astirik. Bihar Gasteiza joan behar dut, goiz. Ederra da, hala ere, Barañanoren liburu hau. Hurrengo ikusten dudanean, eskertuko diot bidali izana. Horretan, loak hartzen nau.

Zoragarria dago Gasteiz goizean goizeko argi urdin honekin. Urrutira Ibarrolaren eskulturak ageri dira baina orain ez daukat astirik. Gero ikusiko ditut. Alkatearekin lan bat egin behar dut lehendabizi. Hiriaren edertasunaz hitz egiten diodanean, baietz esaten dit, bikain dagoela benetan Bitorixa. Ibarrolaren eskulturak ere hantxe daudela esaten diodanean, aldatu egiten du gaia. Agian oso estu edukiko du eguneko agenda.

Egin beharrekoak egindakoan, banoa Ibarrolaren lanengana. Zorioneko nago. Nire lagunartean bakarretakoa naiz Ibarrolaren lanaz gozatzen dakiena. Madrilgo antologikoan ere gauza bera nabaritu nuen. Oso gustoko ditut azkenaldiko bere lanak. Gizakia eta gizarte-gaiak erabiltzen dituenean gogoko ez dudana bezala, lan informalistak plazerez igurzten dit arimaren azala. Eskultura handi baten parean gozamen hutsean nagoen une berean, bi emakume zahar pasatzen dira nire ondotik besotik helduta, «¡qué horror de estatua!» esaten dute ozen. Irribarre batek ihes egiten dit hortzetatik eta «ondo ari haiz Agustin», pentsatzen dut nirekiko.

Pare bat ezagunekin egiten dut topo kalean eta berehala aitortzen didate halako ezinegon bat dagoela hiriko giro artistikoetan. Itxura denez, plangintza kulturalik ezean, argazki handietarako zeremoniak prestatzen omen dituzte udaletik. Hau ere Ibarrolari tokatu behar.

Etxera bidean, autoko irratia piztu eta Oteizari markapasoa aldatu diotela entzuten dudanean, oraindik bizirik jarraitzea erabaki duela pentsatzen dut. Nafarroako Urrezko Domina eman behar omen diote bere lana Nafarroan uzteagatik. Dinosauruen garaietan igerika gabiltza beti.

Ez dute arrazoi-faltarik artista gazteek: politikariek beharrezkoa duten baimentze estetiko eta propagandistikoa, artegintzaren lauzpabost maisuak goraltzearekin lortzen ikasi dute. Zahartzaran dauden hiruzpalau hauek hil eta ehorzketa-zeremoniak bukatzen direnean, beste lau goraltzen hasiko dira. Nahikoa dute. Badakite, gainera, artistek ez dakitela ezetz esaten laudorioen orduan. Beti onartuko dituztela sari, aipamen eta omenaldiak. (Nola esaten da euskaraz «vanidad»?). Zertarako behar da kultur politika sakon bat baldin eta artistak bere funtzio hornidurazkoa luntx baten trukean eskaintzen baldin badu? Politikariak behar duenerako beti daude prest gure plastikariak.

Txillidaren estudiora noa Donostian. «Biharko eskuez lan egi-tea gustatzen zait niri», esaten dit, «erantzunak baino, galderak ditut maiteago. Azkenaldiko nire ametsik handiena mendi bat hustea da. Harrobi konpainia zenbaitekin harremandu naiz eta baietz esan didate. Prest daudela nik esan bezala mendia ebakitzeko. Eskandinabiatik behera, Europa guztian zehar, mendi ugari eskaini didate hustuketa lan hau egin dezadan...»

Beti hunkitzen nau Txillidaren izaerak. Bere artistatasunak. Bere dotorezia eta estetizismo zoragarriak. Baina, gauzak diren bezala dira eta Himalaya mendi-kate guztia hustuko balu ere, Huts kontuan, atzoko nire zopa errearazi zuena da aita. Ez dakit zergatik egiten zaion hain zaila Txillidari bere aita nor den aitortzea. Hemen denok jakingo genuke halako gauza bat ulertzen.

Egunkariak erosi ditut eta Iñurrietaren ekintza dator lehen orrialdeetan. Hasi gaituk! Pandoraren kutxako maratila eragin

dute. Erreakzioak alde eta kontra. Alde, Gasteizko zenbait artista. Teoria eta guzti. Kultur politika salatzea ondo dago, baina hanka sartzen dute izterreraino: Ibarrolaren eskulturak ingurugiro urbanoa erasotzen omen du. Hiritarrengan, merezi ez duten kultur inferioritate-konplexua sortarazten omen du. Pepelerdoak. Nork dauka hemen inferioritate-konplexua? Zertarako dira, bada, artelanak, zirrarak, plazerak, disgustuak, kezak, debateak eta eragin sozial, etiko eta estetikoak ekartzeko ez badira? Adorno eta dekorazioez ari al gara? Koldo Aginagaldek kontra egin dio Iñurrietari eta mailu batzuk ezarri ditu eskulturrei zegozkien zuloetan. Instalakuntzak «Te estás haciendo viejo Iñurrieta» du izena. Aginagaldek alkoholarengana ere aipatu du. Zer gertatzen da? Marketing berriak iritsi al dira gure artisten industriara? Eztabaida puztu egiten da eta ez du merezi alferrik nekatzeak. Isilik.

Guggenheim onartu zela urtebete da. Artistek ez dute asmatu behar bezalako debate eraginkorra antolatzen. Jarduera plastikoak, norbanakoak sortzen ditu. Ez talderik, ez multzorik. Artistak beraien artean biltzeko ez dira gauza. Olio eta ura dira denak elkartzeko orduan. Eta urtea amaitzera doa.

- *Kristalik gabe*

Egutegiak bere azken orria galtzen duen gauean, urte berriak betikoan gaudela erakutsi digu beste behin ere. Urteen toles-turan dagoen ardatzak leku egin dio garai siames bati. Atzo 92 zen, bihar 93.

Leioa iriki arnas berri bila, baina alferrik. Lehengo eta geroko haizea suelto dabil kristalik gabeko leihoan barrena. Haize berak harrapaturik gabiltza beti. Zaharra berri, berria zahar. Dena da bat.

Ohean esnatzen naizenean, Gabon Zaharrean afaldutako marraskiloak ateratzen zaizkit belarrietatik. Izaretan gora eta behera, denak doaz ihesi. Marraskiloetako bi, ohe ondoko liburu baten barruan ezkutatu dira: *El Mercado de la cultura. Estructura económica y política de la comunicación*. (Ramón Zallo, Gakoa liburuak, 1992). Seguru asko gure artean sekula egin den azterketa-saiorik sendoena da bera. Irakurri ote dute gure artistek? Gure kazetariek? Gure politikariek? Batek ez

behintzat. Liburu hau aholkatu nionean, bertan zer esaten zen adierazten laga baino lehen galdegin baitzidan, dena delako Zallo hori ORTkoa, edo troskoa izandakoa bera ez ote zen. Baietz esan nion nik, eta gainera Unibertsitate Publikoak finantzatzen zizkion oporretan, haur txikiak bortxatzen aurkitzen zuela plazerik gehien. Ondoren, erabilitako haurtxo txikien gorputxoekin salda egiten zuela, akelarre eklektiko eta moderno batean edana izan zedin.

216. orrialdean ezkutatuta zeuden bi marraskiloak ateratzen ditut, «Criterios para una política cultural en Euskadi» kapitulutik, alegia, eta bere lekuan jartzen dut liburua. Marraskiloak ere kanpoko sasietara bota ditut, oskolik apurtu gabe, kristalik ez daukan gelako leihotik.

• *...eta amaierak hasiera*

Urtarrila da 1993an – Basajaunen itzulera aldarrikatua – Mendi-Mendiyan – Plagioaren itzala

Dozenaka zigarro erretakoa naiz naturaren erdian. Agiña mendian ere bai. Telebistako iragarkietan ikasitako ekologia txoxolo batek aginduta, zigarro mutur guztiak bat banaka bildu eta poltsikoan sartzen dituen horietakoa naiz. Ez zaizkit zelai berdeetan butano-bonbona laranjak gustatzen.

Lau arbola bota omen dituzte eskutan ditudan egunkari hauentzat papera lortzeko. Kontraesan ekologikoen artean irakurtzen dut Aita Donostiari eskainitako Oteizaren lana kolpatu dutela. Argazkietan gure herriaren sinboloa dator: harrizko borobil perfekto baina apurtu bat. Koskaz betetako Hutsa.

«Aralar Komandoa»k erabakitako puntuan hartu du itzuleran Oteizak jaurtitako boomerangak. Ibarrolaren min beretik jaso du zaplastada Jorgek. Isildu ez izanaren damua izango du orain markapasoaren ondoan ezkutatuta. Betirako isilduko dela esan du gaur bertan milagarren aldiz. Beranduegi. Ezin da enbidia bota eta gero jokotik jeiki.

Koldo Azpiazu izeneko bat irten da zarataka. Barandiaran santuaren izenean gainera. Hartzuloetako garaiak present. Kromletxaren erreibindikazio betidanikoa. Erlijioaren fatalitate fanatikoa. Barandiaranek zenbatu zuena ez litzateke ezer Oteizak eduki sinbolikoz bete ez balu. Azpiazuk ez daki maite

duen Barandiaranen eta gorrotatzen duen Oteizaren batuketarik gabe, bera ez dela ezer. Iraganik gabeko itzal-errainu ahul bat izango litzatekeela. Berak gaur daukan gosearen berri ere ez luke edukiko, batek zenbatu eta besteak interpretatu izan ez balute.

Ez dago kontsolamendurik. Agian lagun handi batek utzi dizkidan letra batzuetan bakarrik aurki dezaket gozamenik eta oraindik ere denok burua galdu ez dugunaren seinalerik: «Artistaren eredu, artzai neolitikoaren jokabidea eta lanbidea aldarrikatu zituen Oteizak. Bere ikasle (ohi)ek Oteizaren brontzeaz joaleak egin nahi dituzte. Artzain zahar neolitikoaren ume sentitu dira, eta harekin egin dute bat. Artzain egin dira Oteizaren programa burutuz, 'Bizi dira baserrian, animalien erdian'.»

Iturrartermobra ere eraso dute Ataunen eta zerikusi zuzenik ez badute ere, Oiartzun aldean egindako bisonte erraldoi batentzako subentzio bila dabiltzan gazte batzuk, denak, multzo berean ikusten ditu nere lagun honek. Barandiarandar Iturrarte hau, ordea, Mariren aldekoa da, eta euskal errito bat antolatu du arteaz beste egiten duela adierazi eta aldarrikatzeko. Hutsik agertu du erakusketa-aretoa Zarautzen. «Isiltasunezko eta agitasunezko harresi baten atzean exiliatzen da».

Hemen Herririk ez dagoela diotenek egiten dute herriaz beste. Erbestea erraz aurkitzen du, nonbait, herririk atzeman ezinean dabilenak.

Ez da harritzekoa. Bisonteak, izatekotan, erbeste urrunean aurkitzen ahal dira, eta ez Euskal Herrian. Monosilabikoka (UR,UR,SU,SU) mintzatzen direnak eroetxeetako erbesteetan. Erakusgela hutsik erakusten dituztenak, arte-eskuliburuetako orain hogeituro urtekoari dagokion kapituluaren exilioan.

Azpiazuk barruko elastiko beltza darama soinean. Bizkarra darakus *El Mundo*-ko argazki batean. «Hostias pa la poli». Hemen potroak bizkarrean edukitzen dira, nonbait. Potroak balore bat dira oraindik, nonbait. Eta dena nahasian, potroak, artea, kromletxa, polizia, antropologia, natura, erlijioa... Onaindia eta Juaristi bezalako listoei asmatuko dute berriz ere ur zikinetatik amorraina harrapatzen.

Atzo Sabino Arana saria jaso du Txillidak. Gaur gauean gogogabe joan behar dut Maddalen Iriarteren *Ados* telesaiora. Hitz egiteko aukera izango omen da bertan. Zeri buruz, ordea? □

ZIENTZIA

ALFONTSO MARTINEZ LIZARDUIKOA

ZERGATIK EMAN ZEN ZIENTZIAREN SORKUNTZA EUROPAN
ETA EZ TXINAN?

Joseph Needham zientzilari ospetsuak urte luzeetan zehar Txinako zientziaz egindako ikerketa ugariak lehenengo emaitzak ematen hasiak dira. Baita lehenengo sintesi-lanak ere. Lan hauen ondorioz zientziaren eurozentrismoak zaplazta izugarria jaso behar izan du, inork espero ez zuen aldetik gainera.

Jakin ere, bagenekien Europan Erdi Aroan erabilitako polbora ekialdetik bereganatutako asmakuntza zela, eta gaur egun badakigu horrelako asmaketak zer-nolako eragin handia izan zuen garai hartako gizartearengan, baina ez genuen gauza bera pentsatzen ordulariaren kasuan. Ordulariaren asmaketa, jatorriz, europarra zela uste genuen orain dela gutxi arte. Needham-ek esnarazi gaitu eta asmakizun hori orain dela 1.000 urte inguru Txinan lortua zela frogatu digu inolako dudarik gabe. Baina ez hori bakarrik. Dirudienez, magnetismoa, izarrak finkatzeko ekuatore-sistema, gurdia, zetaren industrigintza, eta horrelako asmakizun garrantzitsuak aspaldidanik ezagunak ziren Txina aldean.

Zibilizazio zahar horrek zientzi mailan aurrerakuntza itzalak eginak zituela onartzeko prest geundenean, izugarritzko dardara sortu zaigu zientzi historialarior txinatarrek XIV. mendean bapore-makinaren oinarritzko egitura ezagutzen zutela jakin ahal izan dugunean. Europako Industri Iraultzaren ikur bihurtu zen makina, beraz, askoz lehenago Txinan asmatu-rik zegoen. Eta harridura sinestezin bihurtu da Europan baino 1.800 urte lehenago metalen fundizioa ezagutzen zutela jakin dugunean. Eta zer esan XII. mendean Txinako metalezko akorazatu konpartimenduak itsasoetan barrena, ipar-orratzek hornituri, inolako arazorik gabe nabigatzen zutela jakin dugunean?

Needham berak ere horrela dio: «Jules Verne-ren garaiko idazle amerikar baikorrek, harro, “Burdin Aro” bataiatu zuten beren mundua non, zelaietan zehar, burdinezko zaldiak eta, itsasoetan barrena, unti akorazatuak ibiltzen baitziren. Denboran askoz lehenago beste burdin aroa existitu zela, ez Europan, Erdi Aroko Txinan baizik, jakiterik izan balute zer-nolako harridura sor lekieke!!»

Zientzilari europar harro batentzat, txinatarrek VII. mendean metalezko zubiak eraikitzen zituztela onartzea gogorra baldin bada, injineruengan, txinatarrek XII. mendean munduko alturako unti-flotarik handiena, 1.000 gizakume unti batean garraiatzeko gai zena, bazutela jakiteak, sinesgarritasun urduria sortarazten badu, zer esan kultur munduan gabiltzanon erreakzioaz txinatarrek aspaldidanik, Europan baino askoz lehenago, bloke mugikarien inprimagailua asmatua zutela jakin ondoren?

Egoera berri honek, Needham-en lan sakonaren ondorio, kultur ikuspuntu eurozentrikoarentzat lehergailu baten eragina izan du, zientzi historialarien artean orain arte funtsagabetzat hartzen ziren galdera iraultzaile batzuk plazaratuz.

Mendebalde erdiarotarrean geroago emango ziren baldintza zientifiko eta teknologikoak, lehenago, Txina aldean aurkitzen baditugu, zergatik ez zen zientzia modernoa Ekialdean sortu Europan beharrez? Asmakizun teknologikoak oso garrantzitsuak badira ere, haien bitartez bakarrik sor ahal daiteke iraultza zientifikoa? Hala balitz, zergatik ez zen hori Txinan gertatu? Hala ez balitz, zer gertatu zen Europan iraultza zientifikoa sortzeko? Taoismoaren naturaren filosofia aurrerapen zientifiko paregabeak eta maila altuko teknologia sortzeko gai izan zen, eta gainera giza historiaren oso aro goiztiarrean. Taoismoaren kosmoarekiko ikuspuntua baliogarria ote da, beraz, errealitateaz galdera zientifikoak egiteko? Kasu horretan, ikuspuntu desberdinetatik, eta guztiak zientifikoak izanda, posible ote da Naturari interrogatzea? Era ikusgarriago batean esanda, posible ote da zientzia bat baino gehiago garatzea, guztiak batera egia izanda? Zer da Egia orduan, bat baino gehiago aukeratzeko baldin badugu?

Mendebaldetik, jadanik, hasiak gara horrelako galdera iraultzaileak egiten. Eta oraindik oso egoki erantzuten ez badakigu ere, ziur dakiguna prezederetik gabeko iraultza zientifiko eta filosofiko baten aurrean gaudela da, horrek berekin dakarren guztiarekin, alegia, XX. mendeko Naturaren ikusmolde zientifikoa guztiz gainditua geratu dela, eta oraindik ez dakigula oso ondo etorriko dena nola zertuko den. □

ERREALITATEAREN INDETERMINAZIOA

Mundu mikroskopikoa —atomoaren mundua, alegia— azterzen duen fisikaren arloa «mekanika kuantikoa» deritzona da. Erwin Schrödinger, 1925. urtean, zatiki azpiatomikoen posizio eta denbora definitzen dituen funtzio berezi bat aurkitu zuen. Horri «uhin-funtzio» deitzen diogu. Funtzio horren bitartez mekanika kuantikoa determinista bihurtu da eta beraz, erabilgarria.

Funtzio horren bitartez, azkenean, mundu atomikoa manipulagarri gertatu zen.

Baina, Schrodinger-ek aurkitutako ekuazioa, ekuazio probabilitistikoa izan zen eta horrek buruhauste asko ekarriko zuen geroaldian. Uhin-funtzioaren nortasun probabilitistiko hartatik zientzia eta filosofia garaikidearen debaterik mami-tsu eta oparoenetako bat sortu zen.

Debate hura garaiko bi zientzilari garrantzitsuenen artean gauzatu zen: Albert Einstein eta Niels Bohr-en artean, alegia. Einstein-ek zioenez, formula hartan sortutako probabilitasuna azpiunibertso mikroskopiko hartaz fisikariiek zuten ezezagutza renondorio zuzena baino ez zen. Alegia, estatistika eta probabilitatea erabiltzen ditugu zatiki bakoitzaren jokabide determinista guztiz ezagutzen ez baitugu.

Niels Bohr-ek interpretazio erradikal eta iraultzaileagora jo zuen. Bere ustez, unibertso mikroskopikoa, bere baitan, guztiz determinatugabe dago, eta beraz, unibertso hura zuzentzen duten legeek, nahitaez, estatistikoak eta determinatuga-beak izan behar dute.

1935. urtean Einstein eta Bohr-ek izandako eztabaida zientziaren historiaren unerik eder eta liluragarrienetakoa izan

zen, baina espekulazioa baino ez zen gauzatu, zeren eta ez baitzegoen zientifikoki —alegia, esperimentalki— debate hartatik ezer egiaztatzerik. Azkenean, debate metazientifiko gisa gogoratua izan da liburu espezializatueta. Baina, 1964. urtean gauzak errotik aldatu ziren. Urte horretan John Bell fisikari irlandarrak jadanik famatuak diren desberdintasun matematiko batzuk argitara eman zituen, eta desberdintasun horiek izan ziren oinarria esperimentu erabakior bat antolatzeke, eta baita ere esperimentu teoriko horren bitartez arrazoia norke zuen, Einstein-ek ala Bohr-ek, erabakitzeko.

Esperimentuaren eraketa 1975. urtean gauzatu zen eta Alain Aspect fisikaria izan zen praktikara eraman zuena. Esperimentua egin ondoren, eta mundu zientifiko eta filosofikoaren harridurarako, Bohr-en teoria baieztatua izan zen. Jokuan zeuden ondorio fisiko eta filosofiko ikaragarriak izanda, esperimentua hobetua izan da eta behin eta berriro praktikara eramana ere (1980, 1982, 1988an eta, azkenekoz, orain dela hila-bete eskas batzuk). Guztietan, naturari buruzko ondorio ikaragarria baieztatua izan da, alegia, errealitatea bere maila sinpleenean indeterminaturik dagoela. Errealitate atomikoa probabilitikoa da bere baitan.

Esperimentu iraultzaile honen ondorioak berehalaxe sortu dira. Fisikari eta filosofoen artean talde bat, gero eta handiagoa dena, espazioaren existentzia (mundu mikroskopikoan) ukatzen hasi da. Eta horrela, Bernard D'Espagnat fisikari ospetsuak, *L'inséparabilité quantique en perspective* liburu eza-gunean, espazioa gure sentimenaren era bat baino ez delako tesia defenditu du. Orain dela urte gutxi fisikari batek horrelako tesia defenditzea fisikarien mundutik automatikoki bidaltzeko arrazoia zatekeen.

Baina hori ez da dena. Beste fisikari-talde bat hasi da jadanik denboraren kontzeptua arbuiatzen, anakronikotzat jotzen dutelako. Aspect-en esperimentuak, koherentea izateke, guztiz iraultzailea den ideia bat dakar; alegia, denbora itzulgarria dela eta lehenaldian eragiteke gai izan behar duela nahitaez. Horrek kausalitatearen kontzeptua pikutara bidaltzen du, mundu mikroskopikoa guztiz ulergaitz bihurtuz.

Azkeneko teoriek espazio eta denbora aleatoriori errealtatetik sortzen eta desagertzen ari direla defenditzen dute. Horrek Henri Bergson filosofo bikainaren esaldia gogorarazten dit: «Izateak ezerezaren ohialean bordatua dagoela ematen du».

Gaurko fisika eta filosofia egoera probokagarri honetan aurkitzen dira. Beraientzat mundu «erreal» fikzio bat baino ez da, eta fikzio hori gure sentimenezko esperientzia mikromundua oso urruti txertaturik dagoelako gertatzen da. Atomoaren munduan sartuko bagina, espazioa, denbora, kausalitatea eta errealtatea zentzugabeko kontzeptuak direla antzemango genuke. □

ADIMENAREN LABIRINTUA

Mesozoikoaren azken garaietan meteorito handi batek Lurraren kontra jo zuela ia aho batez onartzen ari da geologoen artean ospatzen ari diren azkenengo kongresuetan. Orain dela gutxi, gainera, talka ikaragarri hark utzitako kraterea aurkitua izan omen da Mexiko aldean.

Animalien desagertpen masiboak ez dira gertakari arraroak paleontologian, baina Mesozoiko aldean gertatutakoak izugarriko pasioak sortarazi ditu zientzilarien artean, han gertatutakoaren ondorioak ikaragarriak izan direlako. Alde bategatik, hondamendi hark izan zuen efektu itzalarengatik, eta bestetik, ugaztunen eboluziorako izan zuen ondorio garrantzitsuarengatik.

Mesozoikoko narrastiek, eta haien artean dinosauruek bereziki, garai hartako txoko ekologiko guztiak bete zituzten eta, gainera, ederki moldatu ere, zeren eta 160 milioi urtetan zehar bizirik iraun baitzuten, mundu zahar haren errege izanik. Bilakabide ebolutibo hartan animalia txundigarri haiek zerua, itsaso eta lehorra guztiz kolonizatu zituzten, gainbizitzeko borrokan aurrean zituzten lehiakide guztiak menperatuz. Borroka haren galtzaileen artean aurreugaztunak, gure arbaso zaharrak, aurkitzen ziren. Protougaztun haiek, arratoiaren itxura zutenek, dinosauruek gaitzetsitako bazterreko txokoak kolonizatu behar izan zituzten beste tokirik aurkitu ezean.

Halere, zerbait ikaragarria gertatu behar izan zuen orain dela 65 milioi urte, hain denbora luzean garatutako espezie dinosaurutar guzti haiek, bapatean, eboluzioaren katetik betirako desagertzeko. Garai hartako lur-geruzak aztertuz iridio-kantitate anormala zegoela konturatu dira egungo ikertzaileak. Gure planetan aurkitzen den iridio librea meteoritoek ekarritakoa da. Meteorito bat Lurraren atmosferara sartzen denean, marruskaduram ondorior, desintegratu egiten da hauts bihurtuz, eta hauts hori, gero, Lurraren azalean pausatzen da, planetan dagoen iridio librea sortaraziz. Aurkitutako iridio-kantitate handi horrek meteoritoaren talkaren teoria sortarazi zuen.

Orain dela 65 milioi urte normalak izaten zirenak baino meteorito handiagoa sartu omen zen Lurraren atmosferara. Hain handia izanda ere, ez zen guztiz desintegratu, eta Lurraren kontra jo zuen. Talka izugarri horren ondorioz maremotoak, lurrikarak, oihanen erreketak eta beste fenomeno guztiz hilgarriak sortu ziren. Gainera, meteorittoa, talkaren ondorioz, desintegratu egin zen hauts bihurtuz. Hauts hori atmosferara zuzendu zen, Lur osoa estali arte. Negu nuklear haren ondorio zuzena fotosintesia desagertzea izan zen; hurrengo urrats batean landareak hiltzea, eta segidan, belarjaleak eta haragi-jaleak guztiz suntsitzea. Hogeitabost kilo baino gehiago pisatzen zuen edozein animalia akatua izan zen. Orduan, eta ez lehenago, gure arbasoek (arratoi txiki haiek) harrapakaririk gabeko planeta berri bat heredatu zuten, eta ondorioz ugaltzen eta hedatzen hasi ziren, adimena sortu arte.

Benetan bitxia eta aleatorioa izan zen fenomeno astronomiko bat dugu ugaztunak adimenerako bidea irekita izatea. Zer gertatuko zatekeen eboluzioarekin, eta konkretuki adimenerarekin, gertakari bitxi hura gertatu izan ez balitz? Galdera hau ikertzaile batzuentzat obsesibo bihurtu da, are gehiago orain dela gutxi dinosauruen espezie inteligente bat aurkitu ondoren. Inteligente hitza erabiltzen dugunean, dinosauru honen adimen-koefizientea eta bere garaiko ugaztunena parekoak zirela esan nahi dugu. Atributu bereziak dituen dinosauru-espezie honek, «Stenonikosauru» izena duenak, dirudienez, adimenerako bidea hartua zuen jadanik, orain dela 65 milioi urte.

Gai erakargarri hau ikasten ari diren ikertzaileen artean D.A. Russell dugu ospetsuenetakoa. Orain dela urte gutxi

NASA-rako «Speculations on the Evolution of Intelligence in Multicellular Organisms» artikulu inpaktantea idatzi zuen. Baina hori hasiera baino ez zen izan. Lehen aipatutako dinosauru inteligente bitxi haiek geroan ugaztunek sortuko zuten adimenaren atributu guztiak zituztela kontuan izanda, ordenadorean erabiltzeko programa oso konplexua prestatu zuen Russell-ek. Bertan dinosauru adimentsu haien ezaugarri guztiak nahiz azkeneko 65 milioi urtetan gertaturiko fenomenorik garrantzitsuenak (meteorologikoak, klimatikoak, geologikoak, etab.) konputatzen ziren. Baldintza berezi haietan adimena eta eboluzioarekin zer gertatuko zatekeen aztertu nahi zuen Russell-ek. Emaizak ernegarri baino ernegarriagoak izan ziren.

Ikerketarmondorioen arabera, 65 milioi urte pasa ondoren Stenonikosauruak izaki narrastiarraren itxura izango zuen, eskata koloredunez beteriko izaki hark, hiru behatz izango zituen (bere jatorri narraziarraren lekuko), oso gorputz luzea, ikusmen esteoroskopikoa eta garun handi bat. Garun horrek izakiari adimen zorrotza emango lioke. Ikerketaren arabera, adimen hura gurea bezain sofistikatua izango litzateke, edo nonbait konplexuago, zeren eta prestatutariko programa oso kontserbadorea izan baitzen.

Baina guzti horrekin batera harrigarriena adimen hura, ez bakarrik kuantitatiboki kualitatiboki baizik, gurearekin alde-raturik desberdina izango zela aurkitzea izan da. Mundua giza-kumearekiko guztiz desberdin pentsatuko lukete izaki narrastiar haiek eta naturarekin sortuko zuten harremana guztiz desberdina izango zen. Gizaki haien balore zientifiko, filosofiko edo etikoak guk ezagutzen ditugun patrietatik urrun ibiliko lirateke, gureak baino egokiagoak izanik, gainera.

Ikerketa hauek apaltasunezko lezio ederra eman digute. Gu, gizakumeok, ez gaude, gaur egun, hemen, ebolutiboki hobeak garelako, orain dela 65 milioi urte meteorito bat Lurra-
ren eremu grabitatoriora gehiegi hurbildu zelako baizik. Hori gertatu izan ez balitz, egun, Lurrean bizi diren adimena eta izakiak guztiz desberdinak izango lirateke. Eta horrek beste lezio bat azaltzen digu, alegia, adimena ez dela materia biologikoaren zat bide bakar batez auredeterminaturiko abentura. Adimenerako (edo adimenetarako esan beharko genuke?) bideak

konplexuak dira, aleatorioak, eta horregatik gizaki primitiboen arrazionalizazio-prozesua beste bide guztiz desberdinetatik ibil zitekeela gaur egun pentsatzea ez da jadanik zientzia fikziozko gaia, zientzia ortodoxoaren ikastarloan baizik. □

ITSASO HILEKO ESKUIZKRIBUEN ESKANDALUA

Askotan ikerketa zientifikoa guztiz objetiboa eta ideien lehia-ketarako guztiz irekia dela pentsatzen dugu, baina zientziaren historia ikasten dugunean ikuskera hori ametsa baino ez dela konturatzen gara berehalaxe. Zientziaren ibilbidea, askotan, politika, ekonomia edo ideien menpe aurkitzen da eta horren adibide hurbila dugu Itsaso Hileko iparraldean 1947. urtean aurkitutako eskuizkribuen historia eskandalugarria.

Orain dela 45 urte, Itsaso Hiletik hurbil aurkitzen diren Qumran-eko hondarretan, bi mila urteko aintzinasuna duten eskuizkribu hebraitar eta aramear batzuk aurkituak izan ziren. Lehenengo unetik nazioarteko talde bat antolatu zen dokumentu berezi haiek aztertzeke asmoz, baina denbora igaro ahala, talde haren funtzionamendua, metodologia zientifikoa aplikatzen duen zientzi taldea izan beharrean, talde sekretu eta mafiar bihurtu zen.

Talde honek azkenengo 45 urtetan gestionatutako altxoraren %25a baino ez du oraindik argitara eman eta, jakintsuen iritziz, argitaratutako informazio traszendentziarik gabekoa izan da gehienetan.

Gerta liteke eskuizkribu horietan Jesukristo garaiko gizar-teaz oso informazioa baliotsua egotea, eta baita ere, historikoki hain garrantzi handia izan duen kristautasunaz, aurkitutako garrantzitsuenak izan daitezke eta, mitoak aparte utzita, kristautasunaren ibilbide historikoa benetan nola izan zen azalduko lukete.

Baina, lehen aipatutako jatorrizko talde ikertzaileak, oraindik orain, testu horiek kristautasunaren garaikoak baino zaharragoak direla jarraitzen du mantentzen. Irizpide horren arabera, eskuizkribu horiek sekta marginal baten (*esenio deritzonaren*) obra izango ziren eta, beraz, zerikusirik izango ez zuten, ez Jesukristoarekin, ezta bere garaiarekin ere. Inter-

pretazio honekin zientzi gizon batzuek ez dute bat egiten, eta karbonoaren froga eta beste azterketa osagarrien beharra aldarrikatzen dute. Zientzilari hauen iritziz, eskuizkribu horiek Jesukristoren garaiaren ondokoak izan zitezkeen eta horrek garrantzi handia izango luke beraietan agertzen diren datuak egoki interpretatzeko.

Zabaldutako iritzi batzuen arabera, Inperio Erromatarra suntsitzen saiatzeko sortutako gerrilari iraultzaile ziren *zelote*-ei (lege judutarraren zaintzaile gartsu esan nahi du *zelotek*) laguntza ekarriko zien Mesia izan zitezkeen Jesukristo, bera ere zelote izango zelarik; eta bere borroka ez zen bakean oinarrituko, probokazioan, lapurketan eta erahilketan baizik. Tesi hau oinarritzeko egundoko garrantzia izan zezakeen aurkituriko eskuizkribuen datazioak, eta aurreko tesia aurrera aterako balitz, orain arte ortodoxoek emandako interpretazioa goitik behera aldatu beharko litzateke, eta baita, gaur arte izan dugun Jesus bakezalearen irudia ere.

Baina ikertzaile ortodoxoek berean jarraitzen dute, eta Qumran-eko eskuizkribuak judaismo eta kristautasunarekin zeri-kusirik ez dutela azaltzen dute behin eta berriz, era honetan Jesukristo izakiaren eta bere mezuaren originalitatea mantenduz.

Zenbait ikertzailek nazioarteko talde ortodoxoaren konposizioa gogor kritikatu dute. Talde horren ia partaide guztiak kristauak dira alde batetik, bestetik horietako zenbait Jerusalemeko «Ecole Biblique» deritzon arkeologiarako eskola frankodominikanoan integraturik daude, eskola hori «Comisión Bíblica Pontificia» eta «Congregación para la Doctrina de la Fe» (Inkizizio zaharra) delako organizazioekin lotura organikoa duelarik. Nola eduki dezakete kriterio objetiboa ikertzaile hauek azterketak egiterakoan epaile eta parte, biak batera, baldin badira?

Mesfidantza handia sortu duen beste arazoa eskuizkribuen datazioarena izan da. Lehenengo datazioa karbono 14 teknikaren bitartez egin zen orain dela urte asko, baina ez zen oso zehatza izan. Egun badaude aukera zehatzagoak horrelako lana egiteko AMS (Accelerator Mass Spectroscopy) delako gailuaren bitartez. Baina talde ortodoxoak muzin egin dio aukera

horri eta, beraz, debate zientifikoak behar duen gardentasunari. Zeren beldur daude?

Orain dela gutxi Kaliforniako Huntington Library-k esan duenez, ezkutaturik jarraitzen duten eskuizkribuen argazki-serie bat lortu du. Talde ortodoxoa sutan jarri da Kaliforniako taldeari piratak direla ozenki irainduz. Huntington Library-ren aldarrikapena egia baldin bada, eskuizkribuak aurkitu zirenetik lehenengo aldiz egongo lirateke ikertzaile independenteen esku, eta guttiz eskandalugarria izan den zientziaren historiaren kapitulu hau amaitutzat jo ahal izango genuke. Eta eskuizkribuen ikerketaren ondorioz, kristautasunaren eta judaismo rabinikoaren erro amankomunak argitzeko gai izango ginатеke, nonbait, azkenean. □

EKONOMIA

JENARO GARATE

MAASTRICHT ZERTARAKO?

Maastrichteko ituna eratzeaz edo onartzeaz dagoen garai honetan (adibidez Danimarkan, Erresuma Batuan, etab.), galdera xaloa baina sakona sortzen zaigu biztanle arruntoi: Maastricht, zertarako?

- *Maastrichteko ekintza ekonomikoa, zer eta zertarako?*

Zer? Batetik, ekintzaren aplikazio-eremua mugatzeko. Barne-mugak zeharo kendu, kompetentziaren alde, kanpo-mugak bakarrik utziz. Bestetik, eraketa-tresna ia bakartzat, monetaren goi-kontrola eskaintzen zaigu. Zein teoria ekonomikoren barruan edo babesean dago tresna hori? Inon ere ez. Nonbait, Alemanian onurakorra izan dela eta, mimetismoan, besterik gabe.

Zertarako? Jakina, elkartasun politikoa lortu ahal izateko.

Zuri-zuri omen dago Europa Batuaren historia-liburua, idatzi gabe. Eta hemen dator gure galdera nagusia: *nork idatzi behar du liburua horretan? Zer idatzi behar du?*

• *Zer-nolako batasun politikoa? Zertarako?*

Zelakoa? Bertako gizaki, herri eta nazioei buruzkoa, nork asmatu/erabakita? Europar komunitatekoak ez diren europar gizaki, herri eta nazioei buruz, zer? Europakoak ez diren gizaki, herri eta nazioei buruz, zer? Eta hego-hemisferiokoei buruz —Ertamerikako eta Hegoamerikakoei buruz, adibidez— zer?

Zertarako? Politikoen galdera eta eztabaida izango da ea zein alderdik eratuko ote dituen erabaki-ardatzak. Hau da, arau liberalak izango ote diren nagusi ala sozialistak, sozialdemokratikak, eskuinekoak, etab. Eta alderdi bakoitza bere erantzuna plazaratzen saiatuko da. Gure galderei erantzuterakoan, gehienetan, zera diote Europako alderdiek: ezin izango dugula konpetitu, ez garela ezer izango beste potentzien aurrean... Hau da, betiere boterea dago jokoan, joko-helburu.

Baina biztanle arruntak hurbilagoko zerbait galdetuko du: zein balore eta asmo-ardatz izango ditu batasun politiko horrek? Hizkuntza, jubilatua, inmigrante, ikastitulu, herri, eta abarre n aurrean, zer gizaki-irudi, zer helburu nagusi izango ditu? Ez ote gara lehen baino urrutiago geratuko erabaki-iturrietatik? Konpetentzia ekonomikoa izango ote da balore bakarra —betiere Estatu Batuei, Japoniari eta antzekoei begira— orain arte dirudien bezala, eta hortik at, hor konpon? Ekonomikeria hutsa?

Enpresariak, adibidez, nahiko argi —pozik edo negarrez— bereganatu dute Europa Batu ekonomikoaren arazoa. Guk, biztanle arruntok, tutik ez dugu gureganatu egiten ari diren horretatik, gutaz ahaztu egin direlako.

Goitik behera ari dira eratzen Europa. Orain arte, ez dugu Europa Batu horren historia-liburuan hitz bakar bat ere idazteko aukerarik izan. Eta ez digute galdetzen zer idatzi behar duten. Estatuetakoa goi-politiko eta goi-teknikoen arazoa da, ez zientzia ekonomikoan, ez inolako balore-zerrenda ezagunean errota. Eta Estatuaren eraketen ondorioak zelakoak diren, mundu honetako edozein bazterretara —Iparaldera, Ekialdera, Hegoaldera eta Sortaldera— begiratuz ikus daitezke.

Negarriak benetan, ez dutelako sekulan ez gizakirik, ez herririk, ezta naziorik ere aintzakotzat hartu, indar-jokorako baino.

Michel Rocard-ek «on ne change pas la société sans le pouvoir» esan zuen. Hortxe dago koska: guk ez dugu helburutzat ez boterearen bitarteko aldaketarik, ezta goitik beherakorik ere.

Ekonomiara itzuliz, ekintza ekonomikoaz ari izan gara hasieran, zeren, helbururik gabe, ez baitago programa ekonomikorik. Ezta giza-helbururik ere, giza moralen bat gabe. Konpetentzia ez da helburua, zerbaitetarako tresna baino. Eta are gutxiago giza-helburu.

Beraz, gaur Maastrichti buruzko hautaketa egin behar bagenu, zer egingo genuke? Alde ala kontra?

Kontra ezin, elkartzee-bidea derrigorrez egin beharrekoa delako, aurrerapidean ibili nahi dugulako. Alde ezin, neke handiz ez bada. Hau esatea garrantza baldin bada ere, lehenago izan genuen zoritxarreko arazoa bururatzen zait: argindarra, bai. Baina, itsu-itsuan, gainbehera goi-tekniko eta goi-politikoek inposatutako aukera onartuz?

Hala eta guztiz ere, badago itxaropenik: gizaki soilak gero eta argiagoak eta eraginkorragoak gara Europan, Estatuén asmo eta ekintzak aztertu eta kritikatzeko; nolabaiteko arkiaren errespetuan eta nahian, jakina. Gaurko alderdien eta Estatuén krisia hortik dator, nire iritziz: biztanle arrunten gogoak kontuan ez hartzetik eta ez betetzetik: Maastricht adibidetzat. Baita goi-ustelkeria zabala ere. Baina neurri handi batean, konponbidean dagoela deritzot, herriari entzun-erantzun beharraz konturatzen doazelako. Horra hor gure etorkizuna, bai ekonomian eta baita gizabidean ere. □

F.A. HAYEK

Ekonomilarion Biltzarraren *Revista de ECONOMIA* aldizkarian bi aldiz agertu zen iaz F.A. Hayek ekonomilaria. «F.A. Hayek: Los fundamentos de la economía liberal» aurkezpen-artikuluán eta F.A. Hayekek berak idatzitako «Ser economista» artikuluán.

Vienan jaiotako britainiar ekonomilari honek 1974ean jaso zuen Nobel Saria, Gunnar Myrdal liberal ospetsuarekin batera. Irakurri berri dut haren liburua, *Zoritxarreko harrokeria. (Sozialismoaren erruak)* izeneko eta, oraindik ere, liberalismoaren eredutzat hartzen denez, nire iritzia desberdina eskaintzen saiatuko naiz.

• *Liburuaren hildoa*: Ez doa ekonomiaren lurretan, darwinismoaren onarpen orokorraren eremuan baino, bere ondorio guztiekin:

«... ez nuke nahi nire azalpenak darwinismoaren kritikatzat hartuak izatea; aplikazio oparoetan lortu baititu gizarteak darwinismoaren bitartez emaitza intelektualik nabarmenenetakoak; eta kosmosaren ikuskera berria eman baitigu adi-tresna honek.»

«Hala ere, selekzio ebolutiboari esker eskura daukagu, bai bizidunengan, bai giza gogoan eta baita gizakien arteko harremanetan ere, eratu den ordenaren giltza.»

«Azkenik, giza egitura fisikoak eta bere tradizioek duten eginbehar aurrena, beste gizaki gehiagoren sorraraztea da. (...) Zentzugabekeria da eginbehar horretara daramaten ekintzak 'onak' edo 'zuzenak' diren galdetzea.»

«Eboluzio biologikoaren eta kulturalaren prozesuek beste bereiztasun batzuk dakartzate. Adibidez, bata eta bestea selekzio-modu berberak eratuak dira: ugaltzeari begiratzu eraginkor izango direnen iraunketak, hain zuzen.»

«Egia ezin daiteke aurkakoago izan, arrazoia ere eboluzioaren emaitza baita, gure eskema moralak bezalaxe, nahiz eta hazkunde ebolutibo desberdinez. Ezin dugu, hortaz, arrazoia goi-epaile ezarri, ezta zera baieztatu ere: arrazoiaren azterketa gainditzen duten arauak bakarrik direla gogoan hartzekoak.»

«Bizitzan izate hutsak ezin dio inori eman besteren bati buruzko eskubide moralik. Gizakiak edota gizataldeak izan daitezke eskubidegai beste gizaki batzuen aurrean; baina gizartea gehi eta ugari eratzen duten elkar arauen sistemare n parte direnez, ez dute bizidun guztiek bizirik irauteko eskubidea. Guk bihozgabera eta jasanezina deritzoguna beharrezko izan liteke —tribu eskimal batzuen ohizko ekintza, adibidez, lur-aldaketa estazionala hasterakoan beren zaharrak bakaruz-

ten dutenena, gizatalde gazteak hurrengo urtarora iritsi ahal izateko—.»

- *Merkatu-kompetentzia*: Merkatua kompetentziaz hornitutako gizatalde 'espezieak' dira ongien egokituak giza bizitza baldintza errealetara, informazioa hedatzeko eta eskuratzeko ematen duen 'paregabeko' erraztasuna arrazoi objektiboak direla eta.

«Beraz, kompetentzia ez da iraganeko eboluzioaren giltzarria bakarrik. Orain arte lortutako emaitzak atzerantz has ez daitezten ere ezinbestekoa da.»

- *Azpiparratzekoa*: oso logikoa da bere oinarriko eboluzio-teoriarekin, nahiz eta beste nahaskila asko izan bere liburuan.

Baina norbaitek esaten badu bere ideiak liberalismoaren oinarriak direla, ukamen biribila merezi du. Bere eboluzio-teorian ez dago askatasunik, libre izaterik. Beraz, merkatu-ekonomia «selekzioz naturalena», iraunkorra izan liteke, gizarte-eraketa «espezie»rik ongien egokitua bere «habitat»era. Baina inoiz ez liberala. Liberal hitza, libre izatea, gizakiari dagokio bakar-bakarrik, ez merkatuari eta ez inolako gauzari —zentzu analogikoan ez bada—.

Liberal hitzak giza ahalmena eta eskubidea —jarrera eta joera— aipatzen ditu, etika edo moral bat, Hayek —oso kontsekuente— zeharo ukatzen dituenak. Kontsekuente, ukagai den arrazoa bera ere ukatzen duela ahazten badugu.

Guk —askok behintzat—, ordea, merkatuaren gainean erakitako edozein iritzi —teoriarik ez da orain arte azaldu, inolaz— fetitxismo baten sabaia besterik ez dela deritzogu. Beraz, amaitzeko, F. Hayeken «zoritxarreko harrokeria», merkatu-fetitxismoaren oinarri izan liteke, baina ez ekonomia liberalarena, hitz-joko baldarrean sartzen ez bagara. □

EKONOMIA ETA ELIZ KATIXIMA BERRIA

Ez dago programarik jomugarik gabe. Eta ezertan jomugen arazoa uxaezina baldin bada, ekonomi programetan izaten da. *Le Monde Diplomatique*-k zekarrena aipatuko dut:

«La solution morale n'est pas la seule solution complète de tous les problèmes, mais c'est un élément décisif de toute réponse durable.»

Bestalde, asmorik eta askatasunik ez balego, alferrikakoak lirateke alderdiak eta helburuak. Bertrand Russell-ek esana da:

«Etika eboluziotarrean datzan tesia egia balitz, ez genuke eboluzioaren egieraren ardurarik eduki beharko, edozein emaitza, definizioz, beti onena izango litzateke eta.»

Beraz, Katixima berriak zer dioen helburuei buruz, bai orokorrean eta baita gure gai den ekonomian ere, oso garrantzitsua izan daiteke, ikusiko dugunez.

1. Alde.

Gizakiari buruzko ikuspegia:

«1705.- En virtud de su alma y de sus potencias espirituales de entendimiento y voluntad, el hombre está dotado de libertad, 'signo eminente de la imagen divina'.»

«1709.- El que cree en Cristo es hecho hijo de Dios.»

«361.- 'Esta ley de solidaridad humana y de caridad', sin excluir la rica variedad de las personas, las culturas y los pueblos, nos asegura que todos los hombres son verdaderamente hermanos.»

«1881.- Cada comunidad se define por su fin y obedece en consecuencia a reglas específicas, pero 'el principio, el sujeto y el fin de todas las instituciones sociales es y debe ser la persona humana'.»

«1930.- El respeto de la persona humana implica el de los derechos que se derivan de su dignidad de criatura. Estos derechos son anteriores a la sociedad y se imponen a ella.»

Beraz, Katiximaren erakutsiz, gizakia Jainkoaren irudi da, librea, Jainkoaren seme izateko gai, elkarren anaia, eta gizartea bere da, bere menpeko.

«1. ARTIKULUA.- Gizaki guztiak libreak eta duintasun eta eskubideetan berdinak jaiok dira; eta, arrazoi eta kontzientziaz hornituta daudenez, anaiak bailiran (anaia lez) jardun behar dute elkarrekin. (*Giza Eskubideen Azalpen Unibertsala*)

Hemen azaltzen da filosofia sozial eta politika guztien muga: anaiak garela erakutsi eta baieztatu ezina. «Anaiak bailiran jardun behar dute...» Ezin esan «anaiak dira», Aita bakar bat onartu gabe. Eta anaiak izan ez, eta anaia gisa jardun, askotxo da. Batez ere agintezaleentzat.

Elizak betidanik egin izan duen gizakiari buruzko argi distiratsu hau, berriz ere baieztatzen du ozen Katixima honetan. Eta zeharo azpimarratu beharrekoa da, benetan bikaina delako.

Giza Eskubideen Azalpen Unibertsalaren lehenengo artikulua honek, bere sustar guztiak Kristau Elizaren sinesmenean murgilduta dauzka.

2. *Kontra.*

«1897.- ... On apelle 'autorité' la qualité en vertu de la quelle des personnes ou des institutions donnent des lois et des ordres à des hommes, et attendent une obéissance de leur part.»

«1899.- L'autorité exigée par l'ordre morale émane de Dieu:...»

«1885.- Le comportement de Dieu dans le gouvernement du monde, qui témoigne de si grans égards pour la liberté humaine, devrait inspirer la sagesse de ceux qui gouvernent les communautés humaines. Ils sont à se comporter en ministres de la providence divine.»

Hutsune handi bat aurkitzen dut katixima honetan: autoritatearen jatorria Jainkoagan egonik, autoritatearen ordezkariak ez dela inon azaltzen. Hau da, autoritatearen mezulari zein den, ez da azaltzen. Horrela, gobernanteek, Jainkoagandik datorren autoritatea erabiliz, etikaren kontra ez eginez gero, zuzen dabiltzala dirudi. Ni ez nago horretan. Eta adibidea ipiniko dut: soldadutza, guda, guda. Agintari politikoek uste badute aberriaren defentsarako soldadutza jasan behar dugula, baina guk, biztanleok, soldadutzarik nahi ez dugula esaten badugu, zer egin behar dute politikoek? Ez al dute gure nahia bete behar, gure ordezkari direlako?

Arazoa izugarri garrantzitsua da: zer dira gure politikoak, gure gobernanteak: gure zerbitzari, edo gure ordezkari? Nire erantzuna zeharo argia da: lehenbizi, inolako dudarik gabe,

gure ordezkari, gure zerbitzurako. Baina ez, inolaz ere, gure zerbitzari gure ordezkari izan gabe. Gure ordezkari izateak egiten ditu gure zerbitzari, eta ez alderantziz. Eta baldintza hori ez betetzetik dator, adibidez, ondorio negargarri hau: guk nahiago genukeela hamar eman beste herri behartsuei, eta bat eman auzokoengandik badaezpadako defentsarako. Baina gure nahia agintari politikoan buru-bihotzetan zera bilakatzen edo bihurtzen da: ehun eman auzokoengandik badaezpadako defentsarako —indar-jokorako—, eta bat beste herri behartsuentzat.

3. Ondorioak

Eguneroko eta bistakoak, Estatuaren jokoaren:

- a. Autoritatea ez dago gizakiaren esanera. Gizakiari, herriari erantzunik ez.
- b. Zeregina, autoritatearen iritzia etikora lagatzen da. Zer egin, nola jokatu, ez da herriaren esanari/nahiari begiratuz erabakitzen. Okerbidearen eta ustelkeriaren babes pragmatikoa, ate zabala da. Herria eta Estatuaren arteko eten sakona sorrarazten du, Europa eta mundu guztian gaur ageri denez.
- c. Ez dago Estatuaren inolako kritikarik, burujabe lasaiegi uztea besterik.

Joko honen arrazoiak:

Batetik, Katixima beraren esanei ez jarraitzea. Erakunde sozial guztien hasiera (gai eta amaiera) gizakia dela aitortzean (1881), gizaki horren ordezkari bat apur bat harrotzea nahiko izango zuen dena konpontzeko.

Bestetik, garai batean Eliza eta Estatu bat izan ziren bezala, gaur ere Eliza estatu-egituran «ere» jarrita dagoela, eta sarritan —oraindik behintzat—, ez daukala ez perspektibarik, ezta Estatuei buruzko nahiko askatasunik, Estatuaren izana eta eginaz aztertu eta epaitzeko. Nahiz eta bizkor doan aurrera askatasun horretan, nire iritziz. □

IKUSKIZUNAK

BEGOÑA DEL TESO

«DRACULA», BERPIZTU DA ZINEMA BANPIROA

Begiz jota omen dagoen 1993. urte madarikatua hasi bezain pronto, urtarrilaren 15ean, Francis Ford Coppolaren zeluloidezko amesgaiztoa estreinatu zen gure aretoetan. «Drácula»z ari natzaizue. Berarekin batera, bere bitartez, zinema bere handitasun, gorentasun osoz itzuli da pantailetara. Egungo teknologiari uko egin gabe baina hainbatean bere laguntza arbuia-tuz, errefusatuz, Coppolaren artelanak antzinako zinemaren trebetasun eta ahalmenak darabiltza. Harro, harrosko, baina aldi berean, amoranteari dagokion ardura lasai eta bareaz.

Nonbait entzuna, aspaldiko liburuetan irakurria eta museotan maitekiro gordeta dauden zenbait filmetan ikusiak genituen joko gaur egun ahaztuak datozkigu bihotzera amodiozko istorio amaigabeen josirik.

Banpiroak, ilunpetako eta zeluloidezko izaki izugarriak miresten ditugunoi Coppolak Maisuaren duintasuna itzuli digu. Ez da Errumaniako jaun prestu hura, odol biziaren irrikaz koska egiten duen mamua. Bada, bai, baina ez hori soilik, garaietan barrena, espazioan zehar bilaketa ikaragarrian dabilen sorkari penatu, triste eta ederra baizik.

Filmea bat egiten da kondaira eta misterioarekin. Erotismoa eta gauaren sekretuak biltzen ditu azti baten fotogramazko deialdietan.

Azal eta hezur izan gara irudien zurrunbiloan. Aho bete hortz amodioaren zorabioan. Zor eta lor irudien dantza eroan. Haragia jarri zaigu sutan, amore eman du arimak, irudimena basa dabilkigu garai zaharretan izena eta izana zituzten itzalen desioz.

«Drácula»k, ezagutzen ez ditugun munduetan beti bizi izan den benetako izakiak, zinema hartu du bitartekotzat guregana itzultzeko. Adio kapa beltzari. Adio betagin luze eta zorrotz biei. Adio orain arte erabili izan dugun babesari: ez baratxuririk,

ez arrosik, ez gurutzerik, zeren berak inoiz izan ez duen ahalmenik handiena baitu, zinemarena, alegia.□

PIZKUNDEAREN BERRI NONNAHI

Drakula printzea ez zen etorri bakar-bakarrik zeluloidez jantzia. Gure kultura gorde, arrisku eder eta zoroan jarri eta areagotzen duten hainbat eta hainbat Arte izan dira banpiroen berretorreraren lekuko.

Edward Munch espresionista ero eta parekaezinari Londresen eskaini zitzaion erakusketan, heriotzak, amodio jasanekin, azalgaitza zen oinazeak hartutako hormetan, koadro batek erakartzen zuen jendea ifernuak berak ere ez duen indarrak. «The vampire» zuen izena. Bertan, emakume ilegorri batek gizon garaitua besarkatzen du, ahoa lepoan ezarriz. Munchek berak, margoari zerion maliziaz harriturik, aldatu egin zion izena. Berarentzat, «Musua» zen, soil-soilean. Alferrrik, ordea, musua baita banpiroen armarik gozoena eta hilgarriena.

Gizakiok guretzat daukagun mundu honetako bazter gutietan agertu izan dira, bestalde, lau, bost, sei liburu sorgindurik. Anne Rice izeneko emakume batek idatzi ditu. «Crónicas vampíricas» dute deitura batzuek. «La hora de las brujas» besteek. Bertan, banpiroen etorreraren berri zehatza ematen zaigu. Aroetako gauaren sekretuak jartzen dira agerian eta odol-zurgatzailearen islada azaltzen da.

Jainko eta Deabru guzti-guztiak baino askoz zaharragoak dira. Izan ere, Egiptoko itzaletako jainkoak lirateke, beraiek sortutako legenda ilunak...

Ez dira, ez, Onaren etsaiak, ezta Gaitzaren kide edo aitzindariak ere. Jakite guztiak ezagutzen dituzte eta gizakionganako sentitzen duten errukia amaigabea da.

Banpiroak, banpiro berriak... halakoak ez badira sar daitezela kalabazan baina Arte guztiak antzematen dute haien pizkundera. Zinema zelatan dago. «Drácula» eta gero, nori lapurtuko dio arima? Stephen Frearsek, «Las amistades peligrosas» eta «Los timadores»en sortzaileak, badu helburu ifernutarrik, badu zeluloidezko lokamutsik buruan. «Crónicas vampíricas» delakoak zeluloidezko itzal bihurtuko ditu. Pantaila dardarka dago. Gu, berriz, apetaz.□

1992a ZELULOIDEAN LABURBILDUZ

Utz ditzagun bakean odol-zurgatzaileak eta bota diezaio-gun begirada iazko fotogramen ibaiari. Honako hau ez da, seguruenik, pasa diren 365 egunetako firmerik hobereenen zerrenda, nostalgiaz eginiko laburpena baizik. 1992an, jarraian doazen zeluloide-lanetan bildu zen zinearen aintza.

«Sin perdón». Clint Eastwoodena. Oestera itzuli ginen eta han ikusitakoak harrotasunez bete gintuen. Irribarretsu, maltzurki jolas egin zuen Clintek. Eta ez nostalgiak eraginda, ironiak bultzaturik baizik.

«El juego de Hollywood - The player». Mendeku polita eta zuhurra Robert Altmanek hartu duena. Hollywoodi urrezkoa zirudien maskara zitala kendu dio eta horretarako, pikarokak, Hollywood bera erabili du.

«Reservoir dogs - Perros encerrados». Quentin Tarantino-ren filme odoltsua ikusi arte gizon bat hiltzea zer zen ideiarik ere ez genuen. «Reservoir dogs»ek zehatz-mehatz irakatsi digu erritmo gorri eta anker batez. Beldurraren lurrina. Zinema kontzentratuaren gustua.

«El cabo del miedo». Scorseseren artelan ikaragarria. Pertsonaia deabruzkoa Robert De Niro rena. Erotismoa. Izuaren erakarpn arriskutsua. Familia barneko ustelkeria azal gorrian uzten duen gidoia. Kamara zoroa. Muntaia dardargarria.

«La bella y la bestia». Ipuin ederretako misterioa beti biziko da gure bihotzetan. Garaiak aldatzen ari direnez, Ederrak ez du zerikusirik Edurne Zuri edota Errauskinekin. Ausarta da neskatxa. Ausarta eta librea. Gaiztoek, berriz, barregurea sortarazten dute tentelak direlako, zeharo tentel eta ezjakinak. Musikak garamatza ameskaitzez amets eta etorkizuneko teknika miresgarriak marrazki bizidunei egiazko azal eta hezurak emanez.

Izan, izan dira filme gehiago. Norberak bete ditzala hutsu-neak. Hala ere, omenalditxo bat egin nahi nioke lerro hauetan Berlingo zinemaldian, elurretan ikusi genuen «Vacas» horri, euskal zinemaren ausardia horri.

Bihoakio nire txaloa «Instinto básico»ri ere, emakumezkooi sexua armatzat erabiltzeko eskubidea, harrotasuna bueltatu zigulako.

Eta azkenik, *last but not the least*, 1992koa den arren, aurtengo lehen hilabetean gozatzen hasi ginen «Tous les matins du monde», Victor Ericeren «El sol del membrillo»rekin batera, Terence Davisen «El largo día acaba»ren ondoan, sormenaren lilura, pasioa, zirrara, eromena dastatzen irakatsi diguna. □

ZINEMA, JOSTAILURIK GARESTIENA

Zenbait berri pozgarri aipatu nahi nuke. «Alas de mariposa»k, iparramerikar kritikariek emanda, lortu zuen saria; Chicagon «El sol del membrillo»k eskuratu zuena edota Egipton «Vacas»ek bereganatutakoa. Aipagarria da, baita ere, New Yorken Gasteizko ekoiztetxe baten «La leyenda del viento del Norte» animazio-lanari emandakoa.

Aldi berean, txalotzekoak dira, baita ere, Urnietako zinema-eskolak eskaparatean jarri dituen ikasleek egindako bi laburmetriak: Gustavo Acostaren «Dos sillones» eta Andoni Urrien eta Asier Lezoren «Revelado». Bertako ikastaroetan zehar buruturiko zenbait lantxo ere ikusgai izan da. Irakasleak: Michel Gaztanbide, Medem, Bajo Ulloa, Urbizu. Gazteen nahia, gura ikusita, zinemak baduela esperantzarik esan liteke.

Bostekoa luzatu behar Alex de la Iglesia bizkaitarrari. Azkenean, aurkeztu zuen «Acción mutante». Patxada handiagoz mintzatuko gara hurrengoan. Hemen, apunte bat besterik ez. Akatsez beteriko burla jator horrek merezi du gure konplizitate makur eta interesatua. Kamara hain aise, dotore, trufari darabilen horri, gauza bakarra: segi hortxe, Alex!

Bilbotarra orain plazara dakarguna. Nick Nolte aktore gogorra eta Jamie Lee Curtis emakume kuraiosoa miresten dituen Enrique Urbizu, Espainiako ekoizlerik handienarekin —Andrés Vicente Gómezekin— ari da lanean. Carmen Maura antzesle izango delarik «Cómo ser infeliz y disfrutarlo», Carmen Rico Godoyren azken liburua jarriko du irudietan. Juanma Bajo Ulloak esan berri duen bezala, «zinema sekulako bihurrikaria da. Inoiz asmatu den jostailurik garestiena». Hemengo batzuek, antza, ederki asko ikasi dute atarramendu ona ateratzen jolas horri. □

ANTZERKI-PROBAK

Momentuz, berri handirik ez antzerki-munduan. Iaz bezala, formato txikitxoan dabilta denak, ea tamaina, neurri horretan salerosketak errazten diren. Azken proba, Bederen-en «Argia piztu gabe» lantxo pikaroa.

Beteranoak ere borrokan. Karraka eta «Hoy, última función». Izenburua nahiko ezkorra bada ere, barrukoa da itxaropentsua. Eta ez gaitezen Unibertsitateko neska-mutilez ahaztu. Leioan jarduten dute tauletan, etengabe, Shakespeare eta egungo egileak polito nahasten.

Bitartean, Gipuzkoa bihurtu da teatre ro askorentzako proba-leku. Esaterako, hitzez izugarria baina ekintzaz eta izatez halanahikoa zen «El banquero anarquista» Madriletik Tolosa eta Zumarragara etorri zen. Dirudienez, badute konfidantza guregan, estima handian gure txaloak begirunez beteriko beldurra gure oin-hotsari, gure txistuari.

A, erne, adi, «al loro» egon beharko dugu. Gipuzkoako Foru Aldundiak badu asmo garrantzitsua: antzerkia ekoiztuko duen zentru bat sortzea. Bertan, bai teatro klasikoak, bai abangoardiakoak lekua izango dute. Eta teatrerok ikuslegoa, babesa, behar dituzten laztan eta sosak. Ez galdu begi-bistaz. Ez galdu pista.□

TELEARI MUZIN

Ale honetan, axola ez bazaizue, ez dut teleaz hitz egingo. Ez gaude, ez, harreman onetan. Valenciako hiru neska horien hilketa zela eta, hain basa, hain krudel, hain bihozgabe jokatu zuen, ezen ez baitut hari begiratzeko gogorik. Baina, halere, zera esango dizuet: guk geure minik sakonenaren lekuko izateko baimena, parada ematen diogun bitartean, TBa izango da, dudarik gabe, gure borrarorik leialena. Negarra lapurtuko digu, bihotza urratuko.□